
Hasan el-Basrî Hayatı, İlmî Kişiliği ve Kelam İlmindeki Yeri,

Mehmet Kubat¹, Çıra Yayınları, İstanbul, 2008, 276 s.

Hasan-ı Basri (ö. 110/728), tabiin döneminin en önde gelen âlimlerinden-
dir. İslamî ilimlerin teşekkülünde onun yaşadığı yıllar oldukça önemli bir
dönemdir. Hasan-ı Basrî İslamî ilimlerin her alanında yetkin, fakih, mu-
haddis, müfessir, zahid ve abid kimliğiyle öne çıkmaktadır. O, bu ilimleri
câmi sıfatıyla, İslamî ilimlerin tümünde bir otorite olarak kabul edilir. Bu
yüzden birçok grup onu, kendi mezheplerinin kurucu 'fikir babası' olarak
görmüştür. Nitekim Mutezile, Hasan-ı Basrî'yi ilk Kaderîlerden sayarken;
ehl-i sünnet âlimleri onu kendi selefleri arasında saymışlardır.

Bilindiği gibi Emeviler dönemi, "kader" ve "insan hürriyeti" gibi
kelâmî konuların ağırlıklı olarak tartışıldığı bir dönemdir. O dönemde
henüz bir ilim olarak kelamdan bahsedemesek de bu dönemde tartışılan
konular kelâmî ekollerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu tartışma-
lar neticesinde bazı kişiler ve etrafındaki gruplar bir yönüyle aşırı gitmiş
ve insanın, fiillerinde hiçbir iradesinin olmadığını söyleyerek "cebrî"
düşünceyi savunmuştur. Bu grup taraftarlarına, savundukları bu düşün-
ceye nispetle "Cebriyye" denmiştir. Buna mukabil diğer bazı kişi ve
gruplar da bütün fiillerin Allah'ın dilemesinden müstakil olarak, tama-
men kulun kendi iradesi ile gerçekleştiğini ileri sürmüştür. Böylece bu
grup da diğer aşırı ucu temsil etmiş ve bunlara "Kaderiyye" denmiştir (s.
193). Emevi yönetimi yaptığı icraatların Allah'ın dilemesi ile olduğunu
söyleyerek yaptıklarından kendilerinin sorumlu olmadıklarını söylüyor-
lardı. Bu düşünceleriyle esasen baskıcı uygulamalarını meşrulaştırmak
istiyor ve cebrî düşünceyi savunuyorlardı.

İşte bu ortamda Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan "kader" ve
"insan hürriyeti" konularının yoğun olarak tartışıldığı bu dönemde Ha-
san el-Basrî'ye biraz da gözdağı vererek bir risale gönderip, onun bu ko-

---

¹ Kitabın mevcut baskısının iç kapağında "Çeviren: Mehmet Kubat" bilgisi sehven yazıl-
mış olup, eser tercüme değil, telif bir eserdir.

nu hakkındaki düşünceleri öğrenmek istemiştir. Hasan-ı Basrî de iktidarın savunduğu cebrî düşünceye şiddetle karşı çıkmıştır. Hasan-ı Basrî'nin halife Abdümelik b. Mervan'a yazdığı kader hakkındaki bu risale bu konuda elimize ulaşan, yazılı ilk vesika olması bakımından oldukça önemlidir.

Mehmet Kubat tarafından kaleme alınan "Hasan el-Basrî Hayatı, İlmî Kişiliği ve Kelam İlmindeki Yeri" adlı eser de Hasan-ı Basrî'nin İslamî ilimlerin teşekkül sürecinde üstlendiği kilit rol ve başta kader konusunda kaleme aldığı meşhur mektubundan yola çıkarak onun kelâmî görüşlerini ele alması bakımından sözü edilen döneme ışık tutar mahiyettedir.

Eser dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Hasan el-Basrî'nin hayatı ve yaşadığı dönemin fikrî ve siyasi durumu hakkında bize bir çerçeve çizmektedir. Hasan-ı Basrî, Râşid halifelerden Hz. Ömer'in hilafeti zamanında dünyaya gelmiş, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hilafetine tanıklık etmiştir. Hasan-ı Basrî'nin annesi Rasulullah (sas)'ın mübarek eşi Ümmü Seleme'nin hizmetinde bulunmuştur. Bu süre zarfında Hasan-ı Basrî'nin, ehl-i beytin ve sahabenin büyüklerinin yanında bulunması da yetişmesinde oldukça etkili olmuştur (s. 40).

Hasan-Basrî'nin hayatının büyük kısmı Emeviler döneminde geçmiştir. Bu dönemde fetihlerle beraber sınırlar genişlemiş, çeşitli kültürlerle karşılaşarak İslam Dini'nin çeşitli yönleriyle anlaşılmasına çalışıldığı oluşum ve teşekkül dönemine girilmiştir (s. 54). Emeviler dönemi, kelam bilginlerinin deyişiyle "ısırmacı melikler" dönemi, yani devlet idaresinin saltanat sistemine dönüştüğü bir dönemdir. Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemal ve Sıffin savaşları sonrası ölenler, öldürülenler hakkındaki hüküm hakkındaki tartışmalar neticesinde hür irade konusu tartışılmaya başlanmıştır (s. 55).

Hz. Ali'nin vefatından sonra, Şam bölgesi hariç diğer bölgelerdeki Müslümanlar, halife olarak Abdullah b. Zübeyr'e biat ediyorlardı. Şam-Emevi yönetimi bunu bir tehdit olarak görüp, kendi yönetimlerini meşru

kılmak için sert tedbirler alıyorlardı. Hatta bu sebeple Şam'lı Müslümanlara hacc ibadetini yasaklamışlardı (s. 55).

Emeviler bu zulümlerini de "Bu Allah'ın kaderiyledir" diyerek, ilahi kadere atfediyor ve böylece cebrî düşüncüyü savunuyorlardı (s.202). Bu cebrî savunu karşısında, ilk Kaderîler (s. 59) ortaya çıkmış ve insanların fiillerinde "hür irade" sahibi olduklarını vurgulayarak fiillerinden ancak yine kişinin kendisinin sorumlu olduğunu savunmuşlardır.

Kitabın ikinci bölümünde de Hasan-ı Basrî'nin ilmî kişiliği incelenmiştir. Bu başlık altında hocaları, talebeleri ve eserlerinin yanı sıra, onun İslamî ilimlerdeki konumu incelenmiştir. Onun, başta Arap dili ve belâğatı olmak üzere olmak üzere, Tefsir ve Kıraat gibi Kuran ilimleri ile hadis, fıkıh ve tasavvuf ilimlerindeki konumu üzerinde durulmuş ve Hasan-ı Basrî'nin çok yönlü bir âlim olduğu vurgulanmıştır.

Üçüncü bölüm ve dördüncü bölüm, kitabın esas konularını oluşturmaktadır. Üçüncü bölümde "Hasan-ı Basrî'nin Kelam İlmindeki Yeri" konusu detaylı bir şekilde işlenirken, son bölümde "Kaza-Kader Problemi ve Hasan-ı Basrî" başlığı altında kader üzerinde yapılan tartışmaların gerek kavramsal gerek tarihsel gelişimi konuları detaylı bir şekilde işlenmiştir. Bu bakımdan üçüncü ve dördüncü bölümler birbirini tamamlayıcı iki bölüm görünümü arz eder.

Üçüncü bölümde Hasan-ı Basrî'nin kelimî konularda söylediği sözler sınıflandırılarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede Hasan-ı Basrî'nin görüşlerinin daha sonraları büyük oranda ehl-i sünnet âlimleri tarafından sistematize edildiği tespiti yapılmıştır. Buna göre Hasan-ı Basrî'nin görüşleri büyük oranda ehl-i sünnet âlimlerini etkilemekle birlikte (s. 118) Mutezile'nin de bazı düşünceleri Hasan-ı Basrî'nin düşüncelerine paraleldir. Onun bazı görüşleri Mutezile mezhebinin öğretilerine tesir etmiştir (s. 137).

Son bölümde de Kaderî isminin farklı çevrelerde, kimler için kullanıldığı üzerinde durulur. Nitekim kader konusunda birbirinden oldukça farklı görüşlere sahip olmalarına rağmen Kaderiyye, Cebriyye ve Mutezi-

le fırkalarının hepsi için de “kaderî” denmiştir (s. 196). “Kaderî” olarak isimlendirilen bu fırkalara, hangi çevreler tarafından ve niçin bu ismin nispet edildiği üzerinde durulduktan sonra, son olarak Hasan-ı Basrî'nin kader düşüncesi analiz edilmiştir.

Kitapta kader düşüncesinin tarihsel gelişiminin işlendiği başlıkta, kader konusu üzerinde tartışmaların insanoğlunun yaratılışının ilk dönemlerine kadar uzandığı söylenmektedir. Söz gelimi Hz. Âdem ile Havva'nın cennetteyken işledikleri hatayı kendilerine nispet ederek, Allah'tan bağışlanmalarını dilerlerken; şeytan “öyle ise beni azdırmama karşılık, and olsun ki, ben de onlar(ı saptırmak)için senin dosdoğru yolun üzerinde oturacağım”(Araf, 7/16) diyerek yoldan çıkmasını Allah'a izafe etmiştir (s. 176-177). Bununla birlikte kader konusu, İslam öncesi dönemde, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta, Zerdüştlükte ve cahiliye dönemi Arapları arasında tartışılan konulardan biri olmuştur.

372

OMÜİFD

Son bölüm içinde Hasan-ı Basrî'nin kader hakkındaki görüşü detaylı bir şekilde incelenmiştir. Hasan-ı Basrî, Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan'a yazdığı mektupta “kader ve insan hürriyeti” konularında düşüncelerini, Kuran-ı Kerim ve Hadis çerçevesinde aklî delillerle, istidlal metodunu kullanarak açıklamıştır.

“Hasan el-Basrî Hayatı, İlmî Kişiliği ve Kelam İlmindeki Yeri” kitabında Mehmet Kubat, Hasan-ı Basrî'nin Halife Abdülmelik b. Mervan'a yazdığı risalenin Lütfi Doğan ve Yaşar Kutluay tarafından yapılan tercümesini de okuyucuya kolaylık sağlaması için kitabın sonuna eklemiştir.

Hasan-ı Basrî'nin meşhur risalesi, ilk dönem Müslüman kelimine dair bize ulaşan tek eser olması bakımından oldukça önemlidir. Mehmet Kubat, kitabında bu risale üzerinden dönemin kelimî denebilecek tartışmalarının fotoğrafını çekmiş ve Hasan-ı Basrî'nin kelim ilminin temellerini atan kişi olması dolayısıyla oynadığı kilit rolü onun görüşlerini geniş perspektiften ele alarak göstermiştir.

GÜLSÜM SOLMAZ

[ARŞ. GÖR., OMÜSBE]